

محوطه ی تاریخی ذلف آباد فراهان

اسماعیل شراهی* و حسین صدیقیان**

اصلی که به واسطه ی داشتن ارتفاعی بالاتر بر ماهورها و جاده های خاکی منتهی به اراضی کشاورزی مشرف می باشد بر خلاف ماهورها و محوطه ی پیرامون از هر گونه دخل و تصرف توسط کشاورزان در امان مانده است. این عامل باعث باقی ماندن پوشش گیاهی اولیه بر سطح بخش یاد شده و تشخیص راحت تر آن از دیگر قسمت های تحت کشت محوطه گردیده است. گاه در اراضی کشاورزی در اثر حرکت ماشین آلات حفره هایی نمایان شده که با پیشروی در آنها می توان آثاری از معماری را در زیر خاک مشاهده نمود.

پشته خاک های برآمده روی هسته ی اصلی بر اثر حفاری های غیر مجاز به ویژه حفاری هایی که بنا بر اشارات منابع تاریخی در اواخر دوره ی قاجار به انجام رسیده اند، سطح این بخش از محوطه را برجسته ساخته اند (تصویر ۳). بخشی از هسته ی اصلی محوطه که در غرب جاده ی آسفالتی ی پیش گفته تا کنار رودخانه ی فصلی کشیده شده در زمان احیای قنات ذلف آباد دچار آسیب شده است. کانال ایجاد شده در راستای احیای قنات یاد شده به تخریب شواهد و

محوطه ی تاریخی ذلف آباد که در میان اهالی فراهان به عنوان خرابه ها یا شهر زیر زمینی ذلف آباد خوانده می شود، به صورت محوطه ای وسیع در دو طرف جاده ی آسفالتی فرمهبین به آشتیان و تفرش قرار دارد، به گونه ای که جاده ی مذکور محوطه را به دو بخش شرقی و غربی تقسیم کرده است (تصویر ۱). محوطه ی مذکور، در کنار بنای تاریخی امام زاده احمد به عنوان یک بنای تاریخی و زیارتی از دوره ی ایلخانی و مورد احترام اهالی واقع شده (تصویر ۲) به صورت برآمدگی ها و تل هایی با ارتفاع متغیر بین نیم تا دو متر در دشت فراهان، نمایان است.

این محوطه که در جهت شمال به جنوب کشانده شده تا قبل از هر گونه گمانه زنی، بر اساس پراکندگی شواهد سطحی از اراضی مسطح تحت کشت دیم از جنوب شروع و تا باغات و جاده ی ارتباطی مجد آباد در شمال، ختم می گردد و شامل هسته ی اصلی و تپه ماهورهایی است که از شمال و شمال شرق به مزرعه مبارک آباد و کارخانه ی کیسه بافی و از غرب و جنوب غرب به باغات نو آباد محدود می گردد. هسته ی

* دانشجوی کارشناسی باستان شناسی دانشگاه تهران

** دانشجوی کارشناسی ارشد باستان شناسی دانشگاه تهران

عناصر معماری بر جای مانده از دوره ی سکونت در محوطه انجامیده و پراکندگی عناصر خرد و شکسته شده را به همراه داشته است. در جنوب غرب محوطه بقایای بنایی موسوم به آرامگاه بل حسین (Boul Hossein) باقی مانده که امروزه تنها رج های خشتی در دیواره ی شرقی آن قابل تشخیص می باشد. اثر مذکور که بنا بر روایاتی به بل حسین خادم امام زاده احمد منسوب می گردد، در آستانه ی نابودی واقع شده است (تصویر ۴).

آن چه در نگاه اول محوطه ی تاریخی ذلف آباد را علی رغم وسعت، به عنوان یک محوطه ی شاخص و منحصر به فرد مطرح می سازد شواهد و عناصر پراکنده در سطح است که از جریان و رونق یک معیشت مبتنی بر تبادل فرهنگی، تولید داخلی و مبادله ی اقتصادی حکایت دارد. این عناصر تعلق هر بخش از محوطه را به دوره های تاریخی با فواصل زمانی مشخص می سازد. هسته ی اصلی محوطه بر اساس عناصر سطحی (که در زیر به آنها پرداخته خواهد شد) سه دوره ی ایلخانی، تیموری و صفوی و محوطه ی پیرامون آن به ویژه قسمت کشیده شده در کنار کارخانه ی کیسه بافی، به دوره ی زندیه و اوایل قاجار تعلق دارد.

در سطح هسته ی اصلی (که پراکندگی عناصر در سطح آن به نسبت ماهورهای اطراف قابل ملاحظه تر می باشد) آجرهای سالم با ابعاد ۲۰×۲۰×۵ سانتی متر، تکه های آجر، قطعات کاشی در اشکال و طیف های رنگی مختلف، قطعات سفال، سرباره های ذوب فلز، قطعاتی از ظروف سنگی، قطعات شیشه، تکه های تنبوشه و شواهدی مرتبط با کوره های سفال گری از جمله توپی های کوره، جوش کوره، سه پایه ی سفال گری، قطعات سفال گدازه شده و سفال های چسبیده به هم، پراکنده اند که توصیف مختصری از آن ها به شرح زیر ارائه می گردد:

۱- قطعات سفال: قطعات سفال پراکنده در سطح محوطه ی ذلف آباد به دو دسته سفال های لعاب دار و بدون لعاب تقسیم بندی می گردند.

الف - قطعات بدون لعاب: که خود به دو دسته سفال های ظریف و خشن دسته بندی می گردد:

- سفال های ظریف بیشتر دارای خمیره ی نخودی برخی با پوشش گلی رقیق و برخی فاقد پوشش، قطعاتی از ظروف نظیر دیزی،

کاسه، سبو، آبخوری و ققاع را تشکیل می دادند. نمونه های یاد شده با نقوش قالبی، نقش کنده گل لاله، نقش سوزنی و افزوده دکمه ای تزئین شده اند. در میان این گونه ها چند نمونه سفال با تزئین ترصیع نشانده نیز دیده می شود.

- سفال های خشن با خمیره ی نخودی، بیشتر فاقد پوشش بوده و شامل خمیره های آذوقه و سبو با نقش افزوده ی طنابی، نقش انگشتی، کنده ی شانه ای و نقش استامپی هستند.

ب - قطعات لعاب دار: خود به دو دسته تقسیم می گردند:

۱- قطعات دارای لعاب تک رنگ (فیروزه ای، سبز، زرد، بادنجانی، لاجوردی، قهوه ای سوخته و نمونه های سلادن)

۲- قطعات دارای نقاشی روی لعاب (مینایی و زرین فام). در میان شاخص های برداشت شده از سطح محوطه یک نمونه مینایی با نقش انسانی و سه نمونه زرین فام با نقش هندسی بودند (تصویر ۵).

۳- قطعات دارای نقاشی زیر لعاب (آبی و سفید، اسگرافیاتو، منقوش چند رنگ سیاه و فیروزه ای در زمینه سفید، منقوش تک رنگ سیاه در زمینه سفید و منقوش تک رنگ سیاه در زمینه فیروزه ای). در میان نمونه های لعاب دار چند قطعه سفال آبی و سفید از جمله یک نمونه دارای نقش پگودا (معماری مذهبی بوداییان هند و خاور دور) به نظر وارداتی می آیند.

۲- کاشی: قطعات کاشی پراکنده در سطح محوطه به دو دسته تقسیم بندی می شوند:

۱-۲- قطعات کاشی زرین فام: کاشی های زرین فام پراکنده در سطح محوطه ی ذلف آباد به لحاظ تعدد اشکال و تنوع نقوش در خور توجه بوده و از سه جنبه قابل بررسی می باشند:

۱-۲-۱ شکل: کاشی های زرین فام بررسی شده این محوطه به دو شکل ستاره ای و چهار گوش می باشند.

۱-۲-۲ نقش: قطعات کاشی زرین فام سطحی به دو دسته قالب زده و ساده تقسیم بندی می شوند.

۱-۲-۳ تزئین: نقوش هندسی، گیاهی، حیوانی و کتیبه ای بیشتر تزئینات کاشی های زرین فام ذلف آباد را تشکیل می دهند.

در میان شاخص های سطحی بررسی شده چند نمونه کاشی زرین فام با نقش کتیبه ی کوفی در حاشیه، دو نمونه دارای نقش غزال برجسته تر می نمایند (تصویر ۶).

شیاری بر گرداگرد لبه و روی دسته تزیین شده اند. در برخی نمونه ها سوراخ هایی که نشان از وصالی و استفاده ی مجدد از ظروف دارد مشاهده می گردد.

۴- جوش، توپی و فراورده های کوره(سه پایه، سفال چسبیده و گدازه شده) که در ارتباط با صنعت سفال گری محوطه بوده و نشان از دست یابی به فن آوری تولید سفال در این محوطه دارند.

۵- سرباره های ذوب فلز.

۶- تنبوشه های سفالی.

۲-۲: قطعات کاشی تک رنگ: کاشی های تک رنگ که دارای لعاب

فیروزه ای و لاجوردی بوده، نیز از دو جنبه قابل بررسی می باشند:

۱-۲-۲ شکل: کاشی های بررسی شده شامل اشکال چهار ضلعی،

لوزی، ستاره ای، چلیپایی و هشت ضلعی می باشند.

۲-۲-۲ نقش: کاشی های بررسی شده ی سطحی برخی ساده و

برخی دیگر دارای تزیینات قالب خورده یا نقاشی زیر لعاب بوده اند.

۳- ظروف سنگی: بیشتر کاربرد آشپزخانه ای داشته و با نقش

تصویر ۲: امام زاده احمد

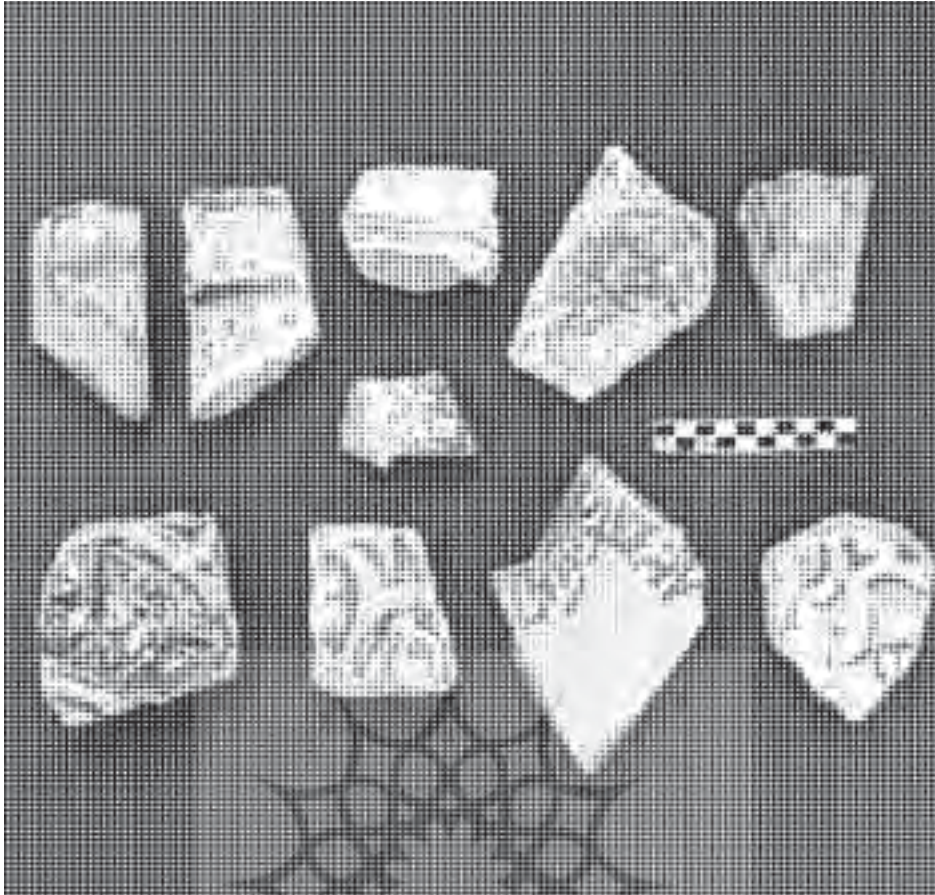
تصویر ۱: بخشی از محوطه ذلف آباد

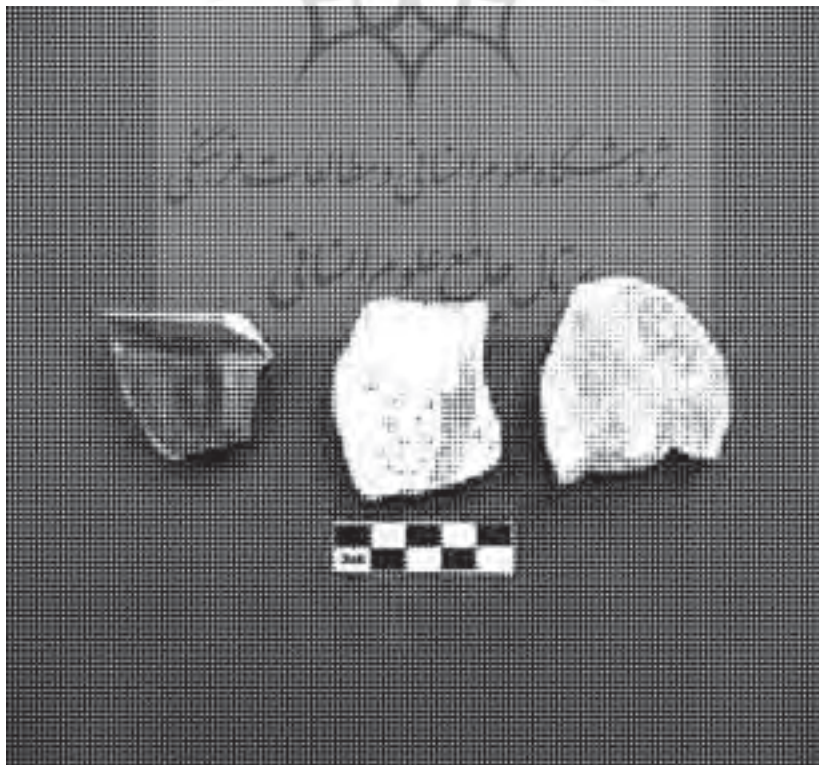
تصویر ۴: بخشی از بنای مخروبه ی منسوب به بل حسین

تصویر ۳: بخشی از چاله های حفاری غیر مجاز

تصویر ۵: کاشی‌های زرین فام ذلف آباد

تصویر ۶: سفال‌های زرین فام زلف آباد